

vorba așadar despre o problemă foarte grea, căreia nu știu dacă i se poate da vreo rezolvare mulțumitoare și corectă. În orașe se aplică o soluție de mijloc, dar cu multe neajunsuri; Liturghia se săvârșește numai în anumite biserici foarte devreme și se anunță poporul ca să vină la aceste biserici cei ce încep să lucreze foarte devreme și să se împărtășească; ori chiar la aceeași biserică, dacă sunt doi preoți, se săvârșesc două Liturghii, una pentru cei care lucrează și alte la ora obișnuită pentru ceilalți.

Ideal ar fi să ne întoarcem la vechea practică corectă, care este valabilă și astăzi în mănăstiri. Liturghiile de seară să se facă seara, pentru că există rațiuni liturgice serioase care au contribuit la săvârșirea lor la acea oră. Greutăți existau și atunci, însă oamenii aveau mai multă dispoziție de jertfire. Cât despre aceia care din motive de neînălăturat nu ar putea să vină la acestea, ar putea fi sfătuiți să vină la Sfânta Împărtășanie la Liturghia din noaptea de Paști și nu să se grăbească să părăsească biserica imediat după ce se cântă „Hristos a înviat”. Desigur, atunci ar trebui să rezolvăm o altă problemă: învecinarea acestor Liturghii din Joia Mare și din Sâmbăta Mare cu slujbele Utreniei din Vinerea Mare și din ziua de Paști, care astăzi s-au mutat în seara zilei anterioare. Vedeti, îndepărtarea de practica corectă creează situații și probleme complexe care fac imposibil drumul înapoi de întoarcere la ea.

187

Când se face sfințirea apei de la Agheasma Mare, la prima sau la a doua binecuvântare a apei, care se face în timpul citirii rugăciunii „Mare ești, Doamne, și minunate sunt lucrurile Tale...”?

Astăzi, în rugăciunea de sfințire a apei de la Agheasma Mare („Mare ești, Doamne, ...”) există două invocări/epicleze ale Sfântului Duh, care se repetă de trei ori și sunt însoțite

de întreita binecuvântare în chipul crucii a apei prin mâna preotului (și nu cu crucea, cum se face de către unii preoți). Aceste două epicleze au următoarea formă în Molitfelnicele noastre: „Tu Însuți, dar, iubitorule de oameni Împărate, vino și acum cu pogorârea Sfântului Tău Duh și sfințește apa aceasta cu Duhul Tău cel Sfânt” și puțin mai jos: „Însuți și acum, Stăpâne, sfințește apa aceasta cu Duhul Tău cel Sfânt”.

Este cu adevărat ciudat că în această rugăciune de sfințire există două epicleze – adică două momente de sfințire – lucru care este și lipsit de coerență din punct de vedere logic și nici nu se mai întâlnește în nici o altă slujbă. În toate Tainele și în alte slujbe asemănătoare există numai o singură invocare a Sfântului Duh pentru binecuvântarea materiei Tainei. După această invocare, materia Tainei, fie că este untdelemn la slujba maslului, fie mir la sfințirea mirului, fie apă la Sfântul Botez, fie pâine și vin la Sfânta Liturghie, este cu totul sfințită prin lucrarea Sfântului Duh și nu se mai poate vorbi apoi de o nouă sfințire, fie printr-o nouă binecuvântare sau epicleză, fie în orice alt mod. În special, rugăciunea Agheasmei Mari, în parte și a celei Mici, s-a constituit după modelul rugăciunii mari de sfințire de la Sfânta Liturghie, adică rugăciunea Anaforalei. Într-adevăr, la fel ca și aceea, începe cu o slăvire generală a lui Dumnezeu, care amintește de lucrarea Sa în lume („Mare ești, Doamne, ... cel ce ai revărsat văzduhul” // „Cu vrednicie și cu dreptate este ...celor făcute între noi”), care se încheie cu referirea la Doxologia puterilor îngerești („puterile îngerești ... se acoperă” // „deși stau înaintea Ta mii de îngeri...”). Urmează amintirea venirii lui Hristos în lume cu referire specială la botez și la sfințirea apelor Iordanului, în timp ce la Liturghie se face referire la Patimă și la Cina cea de Taină („Că Tu Dumnezeu fiind... capetele balaurilor” // „lumea Ta... iarăși venire”). Vine apoi epicleza, invocarea Sfântului Duh pentru sfințirea apei la Agheasmă sau a pâinii și a vinului la Sfânta Euharistie („Însuți, dar, ...umplut” // „încă Îți aducem Ție... Duhul Tău cel Sfânt”). Până în acest punct rugăciunea Agheasmei Mari este aceeași cu rugăciunea sfințirii apei de la Taina

Botezului. Din acest punct însă încep să se diferențieze: în cea de-a doua apa este deja sfințită și începe enumerarea însușirilor ei mai presus de fire și a harismelor speciale de care se vor bucura cei botezați în ea, așa cum la Sfânta Liturghie, după sfințirea Cinstitelor Daruri prin epicleză, sunt enumerate roadele Tainei („ca să fie celor ce se vor împărtăși...”). În rugăciunea Agheasmei se face același lucru din același motiv („ca toți...mai mare folosință”), însă șirul binefacerilor este întrerupt de inserarea unei noi referințe la istoria sfântă, care se încheie cu a doua epicleză („Căci Tu ești Dumnezeu nostru..., însuți și acum..., cel sfânt”). După aceasta se continuă enumerarea darurilor primite prin apa sfințită și rugăciunea se încheie cu o pomenire analogă cu dipticele de la Sfânta Liturghie („și mântuiește, Doamne,... pomenește, Doamne...” // „încă Îți aducem Ție ... pentru ... pomenește, Doamne...”) și obișnuita pecetluire Doxologică a rugăciunilor. Este cunoscut că slujba de astăzi a Agheasmei Mari a provenit din contopirea diverselor elemente, însă după cum se vede din întregul context partea rugăciunii sfințitoare: „căci Tu... cel sfânt” nu a aparținut inițial acestei rugăciuni, ci s-a adăugat de la o altă rugăciune de sfințire a apei paralelă, după cum există exemple asemănătoare și în alte texte liturgice. Acest lucru, de altfel, se vede și din inconsecvența tradiției textuale a acestui text, care prezintă, în opoziție cu celălalt corp al rugăciunii, un număr neobișnuit de variante, adăugiri și omisiuni în diferite manuscrise. Aceste variante se pot vedea și în ediția profesorului P. Trembelas, „Mikron Evhologhion”, vol. II, Atena, 1955, pag. 39. Însă, oricum ar sta lucrurile, a doua epicleză cuprinsă în această parte, atunci când s-a încorporat în întreaga rugăciune mare, nu a avut caracter de epicleză, așa cum îl are astăzi. În toate manuscrisele vechi și în multe din cele noi (Barberini 336, Biblioteca Națională din Atena 662, 664, 670, 713, 877, 1910, 2086, S. 64, S. 573) fraza aceasta prezintă o ușoară, dar de o importanță fundamentală schimbare: „Însuți și acum, Stăpâne, sfințind apa aceasta cu Duhul Tău cel Sfânt, dă tuturor celor ce se vor stropi...”.

Rezumăm: Rugăciunea Agheasmei Mari „Mare ești, Doamne,...” are numai o singură invocare/epicleză a Sfântului Duh, pe prima („Însuți, dar, Iubitorule de oameni Împărate...”), așa cum o singură epicleză are și rugăciunea sfințirii apei la Botez și rugăciunea paralelă a Anaforalei Sfintei Liturghii, așa cum o singură epicleză au toate celelalte taine și așa cum se impune logic și teologic. A doua invocare este cuprinsă într-o parte evident intercalată („Căci Tu... cu Duhul Tău cel Sfânt”) și nu era inițial o epicleză, ori – cel puțin atunci când a intrat în rugăciunea deja existentă a Agheasmei – a încetat să aibă o formă de epicleză („sfințind ... dă”), ci, probabil de la o greșală de copiere, ea a primit forma actuală în manuscrisele mai noi și în tipărituri, fiind percepută ca o a doua epicleză. De aceea se și repetă de trei ori, ca prima, și este însoțită de o a doua binecuvântare a apei de către preot, cu toate că acest lucru nu apare nici în codicii vechi, nici în cei noi.

La o temă conexasă se referă și întrebarea care urmează.

188

Sfințirea apei Agheasmei se face după afundarea sfintei Cruci?

După cum am scris în răspunsul de mai sus, sfințirea materiilor diferitelor Taine sau a celorlalte ierurgii se face prin invocarea Sfântului Duh, care este însoțită de binecuvântarea în chipul crucii prin mâna preotului. Nicolae Cabasila observă legat de acest lucru că „noi credem că sfințirea Darurilor se săvârșește prin rugăciunea preotului, ca unii care ne bizuim nu pe puterea omenească, ci pe puterea lui Dumnezeu. Și credem aceasta nu pentru omul care se roagă, ci pentru Dumnezeu, Care ascultă rugăciunea, și nu pentru că o cere omul, ci pentru că Adevărul a făgăduit ce va da” (*Tâlcuirea Dumnezeieștii Liturghii*, 29, 7). Și Simeon al Tesalonicului, rezumând tradiția referitoare la acest lucru și învățătura patristică, scrie: „Toate slujbele sfinte noi credem,

primind potrivit Sfintei Tradiții, că se săvârșesc prin rugăciunea preotului la dumnezeiasca epicleză și prin pecetluirea crucii” (Explicație despre sfânta biserică, 88). Același autor, scrie în special pentru slujbele de sfințire că: „și prin rugăciunile de la Teofanie sfințim apele care se sfințesc și încă, în toate cazurile de apă, preoții, dobândind puterea de la Cel botezat în apă (adică de la Hristos), atunci când Duhul S-a pogorât... și se săvârșește prin pecetluirea crucii și prin invocarea Sfântului Duh” (*Explicația*, 88). Așadar, sfințirea apei la cele două slujbe ale Agheasmei (Mare și Mică), conform celor de mai sus, se face în timpul invocării Duhului Sfânt și a pecetluirii apelor cu semnul crucii prin mâna preotului. Despre rugăciunea de sfințire de la Agheasma Mică am scris, de altfel, cu ocazia răspunsului la întrebarea 167.

Afundarea sfintei cruci se face în ambele cazuri la sfârșitul slujbei, când sfințirea apei deja s-a săvârșit. În Molitfelnicele în uz și în anumite manuscrise mai noi afundarea crucii este introdusă de o regulă de tipic, conform căreia se pare că pe seama acestei practici se pune un oarecare caracter sfințitor. Este scris, cu alte cuvinte, că preotul, afundând crucea, „binecuvintează” sau „sfințește” apele. Cuvintele acestea nu trebuie să le înțelegem literal. Afundarea crucii la Agheasma Mică s-a introdus sub influența slujbei Agheasmei Mari, unde iarăși s-a introdus într-o epocă mai târzie, nu ca să sfințească apa deja sfințită, ci pentru ca aceasta să devină, într-un oarecare fel, o reprezentare a botezului Domnului. Exact expresia „coborând-o și ridicând-o (crucea) dreaptă”, care există în aceste prevederi tipiconale la ambele slujbe ale Agheasmei, este elementul care indică încercarea de a prezenta vizual coborârea și ieșirea lui Hristos din Iordan. Acest lucru putea fi ușor luat ca un gest de sfințire prin analogie cu botezul Domnului din Iordan. Câtă vreme curgerile Iordanului s-au sfințit prin afundarea Domnului în ele, prin urmare și apele în care, în locul Domnului, se afundă sfânta Cruce se sfințesc și ele prin atingerea lor cu obiectul simbolic sfânt.

Faptul că analogia nu este în totalitate exactă se poate constata, în afară de mărturiile de mai sus ale lui Cabasila și

Simeon, care vorbesc clar despre sfințirea apelor prin rugăciunea și prin pecetluirea preotului, chiar și din rânduiala slujbei Agheasmei, din textele rugăciunilor, din tradiția veche și din paralela cu sfințirea apei de la Sfântul Botez. În rugăciunile de sfințire a apelor care există în vechile evhologhii, cum ar fi Evhologhiul lui Serapion, episcopul de Thmoe (sec. IV), sfințirea apei se face prin epicleză, nu prin afundarea crucii. În rugăciunea de sfințire a apei de la Sfântul Botez iarăși sfințirea apei se întâmplă în același fel. După rugăciunea de sfințire, după vechile mărturii, preotul stropea poporul cu apa sfințită. La fel și la Agheasma Mare și la cea Mică, inițial nu se făcea afundarea crucii; iarăși apa se sfințea numai prin rugăciuni (codicele Barberini 336, Sinaitic 956, 957, 958, 961, ș.a). Și slujbele de astăzi ale acestor două sfințiri de apă, pe de altă parte, după invocarea Sfântului Duh, presupun iarăși că apa este deja sfințită. Rugăciunea plecării capului care urmează („Pleacă, Doamne, urechea Ta...”) vorbește despre gustarea din apa sfințită prin rugăciunea de mai înainte: „și ne învrednicește pe noi să ne umplem de sfințenia Ta prin gustarea din această apă și prin stropirea cu ea și să fie...”. În cele mai vechi mărturii ale manuscriselor evhologhiilor, de altfel, în legătură cu afundarea crucii nu există cuvintele „sfințește” sau „binecuvintează” care au fost adăugate ulterior, atunci când s-a uitat înțelesul primar și corect al afundării crucii, ci se spune simplu „pune” (codicele Atena 670), sau „scufundă” (Vatoped 324, Sinai 968), sau „afundă de tot” (Patmos 104 și 690) sau cel mai folosit „afundă (baptizei)” (Atena 713, 788, Lavra 189, Patmos 105, Sinai 974) și „afundă de tot cinstita cruce în sfânta apă” (Panteleimon 364, Patmos 104).

189

De unde provine cântarea troparului „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...” din timpul afundării crucii în apă de la Agheasma Mică, în locul troparului mai corect probabil „În Iordan botezându-Te Tu, Doamne...”?

În răspunsul anterior am scris că afundarea crucii în apă la Agheasma Mică a provenit din slujba Agheasmei Mari de la Bobotează, unde iarăși a intrat în timpurile din urmă ca o reprezentare a botezului Domnului. Astăzi această practică s-a impus pentru ambele slujbe, cu singura diferență că la Agheasma Mare se cântă troparul „În Iordan botezându-te Tu, Doamne...”, iar la Agheasma Mică „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...”. Înainte, însă, de a se fi fixat cântarea acestor tropare la afundarea crucii de la cele două slujbe de sfințire a apei, practica liturgică a cunoscut în acest moment al slujbei multe schimbări bruște, și aceasta o dovadă a provenienței lor târzii. De exemplu, la slujba Agheasmei Mari afundarea crucii se făcea la ecfonismul rugăciunii plecării capului „Că Tu ești sfințirea noastră...” (codicele Atena 670, 2086, Vatican 1292, Patmos 105). După un alt codice se spunea de către preot în timpul afundării crucii „În numele Tatălui...”, prin imitarea Botezului credincioșilor (Sinai 966). După altele se zicea „Slavă sfintei, celei deofîntă, neamestecatei, nedespărțitei și neînțelesei Treimi...”, de obicei de trei ori (Lavra 189, Panteleimon 364, Patmos 104). După alte manuscrise se mărturisește rostirea tare a cuvintelor „Se botează Hristos...” (Sinai 973), sau a frazei „Cruce mare s-a arătat...” (Constantinopol 60), sau cântarea lui „Aliluia” cu stihuri și a troparelor (Sinai 974, 991). După afundarea crucii, în timpul stropirii și a sfințirii poporului se cântau diferite tropare și cel mai adesea troparul praznicului, „În Iordan botezându-Te...”. Cel mai probabil la acest moment a contribuit și rânduiala privegherii din noaptea de Paști, care începea cu „Slavă sfintei...” și troparul praznicului „Hristos a înviat...”. Acest lucru se vede foarte

clar în manuscrisul Panteleimon 364, conform căruia după „Slavă sfintei..” și afundarea crucii se cânta „îndată” de trei ori „În Iordan...”. Treptat a rămas să se cânte numai „În Iordan...” și în timpul afundării crucii și în timpul stropirii poporului (Atena 788, S. 724), iar dacă nu se acoperea timpul se cânta de mai multe ori sau, după acesta, și alte tropare din imnografia sărbătorii legate de această temă.

Exact aceeași ezitare în tradiție o observăm și la Agheasma Mică. Când s-a împământenit și la ea acest obicei al afundării crucii nu era în vigoare cântarea troparului praznicului Bobotezei, însă aflăm și la ea toate stadiile de dezvoltare ale acestui moment de la slujba Agheasmei Mari. Astfel, avem afundarea crucii la ecfonisul rugăciunii plecării capului „Că Tu ești sfințirea noastră...” (Atena 713), sau la ecfonisul rugăciunii de sfințire „Că Tu ești izvorul tămăduirilor...” (Sinai 981) sau când se zicea „În numele Tatălui...” (Atena S. 724, Vatoped 324, Sinai 968) sau „Slavă sfintei...” (Vatoped 324, Constantinopol 60, Panteleimon 364, Patmos 690), sau la „Lumină este Tatăl...” (Patmos 690) sau chiar unirea a două sau mai multor tradiții de mai sus (Vatoped 324, Patmos 690, Sinai 968).

În timpul stropirii ar trebui să se cânte troparul, după modelul slujbei Agheasmei Mari. Care tropar însă ar trebui să fie la slujba Agheasmei Mici? În orice caz, nu troparul praznicului Bobotezei, deoarece Agheasma Mică nu se săvârșește niciodată în timpul Bobotezei, nici întru pomenirea botezului Domnului. Despre aceasta am scris în răspunsul de la întrebarea 37, care se referea la tipul Apolisului de la slujba Agheasmei Mici. Alte două tropare au revendicat acest loc: cel al Născătoarei „Darurilor tale...” și troparul crucii „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...”. În manuscrise se găsește tot timpul întâi primul tropar, „Darurilor tale...” (Atena 661, 662, 664, 670, 1910, S. 690, Vatoped 324, Panteleimon 364, Patmos 690, Sinai 968, 981) și uneori cel de-al doilea, „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...” (Atena 669, 672, 674, 759, 798, 887, S. 64, S. 573, Coislinus 213, Constantinopol 60, Patmos 105), sau ambele împreună (Timiou Stavrou 615). Când s-a întâmplat

și la Agheasma Mică ceea ce s-a întâmplat la slujba celei mari și afundarea crucii s-a făcut în cele din urmă în timpul cântării troparului, atunci s-a impus și aici cântarea unui singur tropar din cele două sau chiar soluția împăciuitoare a cântării ambelor tropare, după cum se face în practica actuală după indicația cărților tipărite.

La întrebarea care se naște în mod firesc de ce au preferat aceste două tropare și nu altele, răspunsul se poate da din conținutul întregii slujbe a Agheasmei Mici, din timpul la care se săvârșește și din formarea ei istorică. Preferința pentru troparul Născătoarei „Darurilor tale...” trebuie să o căutăm în întregul conținut dedicat Născătoarei de la această slujbă. Slujba Agheasmei Mici are o serie de tropare ale Născătoarei și în esență este încadrată pe slujba de paraclis către Născătoarea de Dumnezeu. Posibil să se fi format într-o biserică închinată Născătoarei de Dumnezeu care se afla la Constantinopol, poate chiar în biserica din Vlaherne. Multe tropare vorbesc despre „biserica” și „cetatea” Născătoarei de Dumnezeu. În unele manuscrise se pune înainte și binecuvântarea intrării în biserica zidită în cinstea ei („Binecuvântată este intrarea sfinților Tăi prin cea care Te-a născut, Născătoarea de Dumnezeu, Hristoase Dumnezeul nostru...” (codicele Lavra 21, Sinai 980). În codicele mănăstirii Marea Lavră 189 slujba este intitulată „Slujba agheasmei de la fiecare început de lună și la praznicul Preasfintei Născătoarei de Dumnezeu”, sau după codicele Patmos 105 „Slujba Agheasmei din luna august”, adică luna Născătoarei de Dumnezeu.

Pe de altă parte, cântarea troparului sfintei Cruci „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...” trebuie explicată ca datorându-se, probabil, săvârșirii Agheasmei Mici la 1 august, adică la praznicul Scoaterii Sfintei Cruci, în timpul căruia procesiunea se făcea unită cu slujba Agheasmei Mici și cu cântarea troparului zilei, adică „Mântuiește, Doamne, poporul Tău...” (Patmos 105, Timiou Stavrou 40) „Afundarea cinstitelor

lemn²²”, care se făcea la 1 august, a influențat probabil și ea, în paralel cu afundarea crucii la slujba Agheasmei Mari, ca să se introducă afundarea crucii și la Agheasma Mică. În al doilea rând, poate, un motiv al acesteia este și săvârșirea acestei slujbe în „Sfântul palat” al împăraților bizantini în prima zi a fiecărei luni în prezența împăraților. Troparul acesta cuprinde, după cum este știut, o cerere pentru împărați („biruință împăraților împotriva barbarilor dăruiește”), de aceea este și cuprinsă în partea de început, dedicată împăratului, a slujbei Utreniei. De altfel, la rugăciunea de sfintire de la Agheasma Mică, precum și la cea Mare, există o rugăciune specială pentru împărați („și păzește (sau chiar mântuiește), Doamne, pe robii Tăi, credincioșii noștri împărați”), repetată de trei ori, care, inițial, se zicea numai la palat, atunci când era de față și împăratul („iar când patriarhul binecuvintează apele la palat adaugă și rugăciunea de față și aceasta: „Și mântuiește, Doamne...”, codicele Sinai 957).

190

În caz de nevoie, se poate ca preotul să săvârșească Sfânta Liturghie fără cântăreț și paracliser?

Întrebarea numărul 50 se referea la prima parte a acestei întrebări, dacă preotul poate să săvârșească Sfânta Liturghie fără cântăreț. Am cercetat atunci mai pe larg această problemă. Rezumăm, spunând că elementul neapărat necesar pentru săvârșirea Sfintei Liturghii este prezența poporului, chiar și dacă acesta este reprezentat de un singur individ. Cântărețul reprezintă poporul în dialogul său cu preotul și răspunde în locul poporului și cântă troparele care țin de el, de vreme ce poporul nu este în poziția – sau, din obișnuință,

²² În limbajul biblic și liturgic cuvântul „lemn” este folosit ca echivalent pentru Sfânta Cruce (n.trad.).